

О. Б. Варава

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ОСНОВНІ АСПЕКТИ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено основним аспектам реабілітаційної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи у закладах вищої освіти України. Встановлено, що спеціальність «Соціальна робота» є однією з найзатребуваніших, оскільки складна соціально-економічна ситуація в Україні загострила соціальні проблеми: збільшилася кількість людей, що опинилися у важкій життєвій ситуації і потребують соціальної реабілітації. Це актуалізувало проблему підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи до такого виду професійної діяльності, тобто їхню реабілітаційну підготовку.

Виявлено, що уникнення фрагментарного та опосередкованого характеру підготовки студентів до соціальної реабілітації можливе за умови систематизованого підходу до планування обов'язкових та вибіркових курсів навчального плану освітньої програми та диференціації особливостей соціальної реабілітації різних категорій населення. Що стосується досвіду соціально-реабілітаційної діяльності, то він стихійно формується в студентів у процесі професійної підготовки, а також у ході виробничої практики.

Реабілітаційну підготовку майбутніх соціальних працівників розглянуто як процес опанування сукупністю об'єктивно необхідних знань, умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості, які дають змогу вирішувати завдання професійної діяльності із соціальної реабілітації різних категорій населення (дітей, підлітків, інвалідів, людей похилого віку, засуджених тощо). Реабілітаційна підготовка фахівців соціальної роботи є одним зі складових елементів у структурі їхньої професійної підготовки, необхідною передумовою формування готовності до соціально-реабілітаційної діяльності та визначається її цілями й завданнями (місією), змістом (професійними функціями, ситуаціями, які в ній виникають, їхньою складністю, динамізмом, керованістю).

Оптимізація реабілітаційної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи передбачає проведення лекційних та семінарських занять з опорою на діалогові форми роботи, а також у формі практичних занять і вправ, з використанням навчальних ігор, з аналізом конкретних ситуацій соціально-реабілітаційної діяльності. В межах виробничої практики організовується виконання завдань з метою формування вмінь і навичок, а також досвіду соціально-реабілітаційної діяльності, самовиховання професійно значущих якостей особистості.

Ключові слова: реабілітаційна підготовка, майбутні фахівці соціальної роботи, соціальна реабілітація, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині українське суспільство проходить складні етапи внутрішніх перетворень та інтеграції у світову спільноту. Цей процес супроводжується глибокими структурно-функціональними змінами в усіх сферах життя, зокрема й соціальній. Водночас неминуче виникає низка проблем, пов'язаних з необхідністю зміни й удосконалення підготовки компетентних кадрів, зокрема соціальних працівників. Суспільство зацікавлене в підвищенні якості професійної освіти, оскільки саме випускники закладів вищої освіти будуть активними учасниками у вирішенні правових, економічних, організаційних, політичних і духовних завдань суспільства, що розвивається.

Тобто сучасне суспільство встановлює вимоги до розробки і застосування соціальних технологій, які враховують специфіку соціокультурного

розвитку людини і суспільства, забезпечення його соціального здоров'я, соціального захисту, соціального обслуговування та соціальної підтримки населення; забезпечення високої культури технологій соціального захисту, соціального обслуговування та соціальної підтримки [1, с. 145]. Ефективність вирішення поставлених завдань значною мірою зумовлена вибором предметного змісту реабілітаційної підготовки майбутніх соціальних працівників, що моделює професійну діяльність у сфері соціальної реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового обігу з проблеми професійної підготовки соціальних працівників свідчить, що у сучасних наукових пошуках висвітлюються соціально-педагогічні аспекти їхньої професійної підготовки (А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, В. Поліщук); проблеми професіоналізації соціаль-

них працівників та вивчення особливостей професійної підготовки до роботи з певною категорією клієнтів (Т. Дмитренко, А. Люта, Ю. Мацкевич, С. Пашенко, О. Платонова, В. Ягупов); специфіка та закономірності формування професійних та особистісних якостей соціальних працівників (К. Бакланов, О. Гура, О. Москалюк, О. Пономаренко, О. Рацул, З. Фалінська та ін.); проблема розробки змісту, методів і форм профілактичного напрямку професійної діяльності (І. Зверева, Є. Линник, В. Мурашкевич, О. Нікітін, Р. Овчарова, Л. Приступа, І. Шишова); різні аспекти соціальної реабілітації груп населення, що мають глибинні порушення соціального функціонування, наприклад, інваліди, наркозалежні, колишні засуджені тощо (О. Безпалько, Г. Бойко, Л. Завацька, А. Капська, Д. Клименко, Л. Смерчак, А. Шевцов); розкривається сутність поняття «соціальна реабілітація», його історичні аспекти, специфіка підготовки фахівців до реалізації завдань соціальної реабілітації на базі реабілітаційних центрів (Л. Коваль, Н. Коношенко, С. Коношенко, В. Ніколаєва, Ю. Чернецька, В. Шпак та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питанням реабілітаційної підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти (ЗВО) приділяється не досить уваги. Нерозкритими залишаються питання особливостей організації реабілітаційної підготовки в умовах ЗВО; підготовки майбутніх соціальних працівників до використання виховного потенціалу середовища у соціально-реабілітаційних цілях. Не сформована єдина точка зору щодо поняття «реабілітаційна підготовка» та її методів, поняття «норма» та «кінцевий результат» у соціально-реабілітаційній роботі соціальних працівників.

Формулювання цілей статті. З огляду на це основною метою статті є розкриття особливостей реабілітаційної підготовки майбутніх соціальних працівників у ЗВО України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою сучасного суспільства, на думку А. Капської, є максимально повне забезпечення можливостей для всіх людей з їхніми специфічними проблемами, тому сфера соціальної роботи в Україні розширюється з року в рік. Диференціація професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи забезпечує підготовку в різних сферах (менеджмент у соціальній роботі; соціальна робота у сфері зайнятості; соціальна робота в Збройних силах України; аналіз, моніторинг і планування соціальної роботи в організаціях та установах державного і муніципального управління тощо).

Соціальній роботі властивий широкий спектр спеціалізацій, де одним із перспективних і важливих напрямів є соціальна реабілітація як комплекс

заходів, спрямованих на відновлення зруйнованих або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин [2, с. 14]. Водночас поняття реабілітаційної діяльності найглибше розроблене в сфері медицини. За визначенням ВООЗ, реабілітація розглядається як комбіноване і координоване застосування методів у соціальних, медичних, педагогічних і професійних заходах з метою підготовки та перепідготовки індивідуума для досягнення його оптимальної працездатності [3, с. 191].

Як слушно зазначає І. Мельничук, реабілітація є системою державних, соціально-економічних, медичних, професійних, педагогічних, психологічних і інших заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, що спричинюють тимчасову або стійку втрату працездатності, та на ефективне і раннє повернення пацієнтів та інвалідів у суспільство і до суспільно корисної праці [4, с. 209]. Така система є сукупністю взаємодіючих елементів, таких як:

- 1) наукові погляди, ідеї, уявлення;
- 2) законодавча та нормативна база в сфері реабілітації;
- 3) наукові та науково-технічні розробки;
- 4) сукупність засобів, прийомів і методів реабілітації;
- 5) програми реабілітації;
- 6) державна служба реабілітації, що охоплює органи управління, реабілітаційні установи й організації різної відомчої підпорядкованості (охорони здоров'я, загальної та професійної освіти, зайнятості, культури, фізичної культури і спорту, соціального захисту населення та ін.);
- 7) реабілітаційна індустрія (підприємства, організації – розробники і виробники технологій соціальної роботи);
- 8) громадські організації та організації, що захищають права;
- 9) інформаційне забезпечення проблем [5, с. 11].

Зростаючий розвиток і конкретизація реабілітаційного напрямку в соціальній роботі, відкриття спеціальних соціальних установ актуалізували необхідність підготовки фахівців соціальної роботи до такого виду професійної діяльності. Реабілітаційна підготовка у ЗВО визначається як вид професійної освіти, результатом якої є набуття знань, умінь і навичок у сфері реабілітації та самореабілітації, розвиток особистісних ресурсів, що дає змогу ефективно виконувати поставлені професійні завдання згідно з вимогами до професійної компетентності фахівців із соціальної роботи. Реабілітаційна підготовка майбутніх соціальних працівників – це процес, який здійснюється в декількох напрямках: як основна спеціалізація, як додаткова спеціалізація і як підвищення кваліфікації фахівців у сфері соціальної реабілітації. Згідно з дослідженням Л. Романовської, реабілітаційну підготовку майбутніх фахівців соціальної

роботи у ЗВО необхідно розглядати як взаємозв'язок трьох компонентів: особистісного, змістового та технологічного [6, с. 150].

Сучасне розуміння реабілітаційної підготовки майбутніх соціальних працівників у ЗВО тісно пов'язане із соціальним контекстом. Тому результатом реабілітаційної підготовки розглядаємо готовність майбутніх фахівців до відновлення психофізичного здоров'я клієнта та інтегрування його в сучасне суспільство, сприяння в набутті статусу рівноправного члена суспільства. Як слушно зазначає Р. Чубук, соціально-реабілітаційна діяльність соціальних працівників передбачає комплекс заходів, спрямованих на відновлення зруйнованих або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу (літні громадяни, біженці та вимушені переселенці, безробітні тощо), девіантної поведінки особистості [7, с. 182]. Таким чином, соціальна реабілітація є системою заходів, що мають на меті якнайшвидше і найповніше відновлення здатності до соціального функціонування хворих, осіб з інвалідністю та інших категорій дезадаптивного населення.

Соціально-реабілітаційна діяльність майбутніх соціальних працівників, як і будь-який інший вид діяльності, має певні якісні характеристики. Однією з найважливіших характеристик реабілітаційної підготовки у ЗВО є цілеспрямованість. Цілеспрямованість соціально-реабілітаційної діяльності та реабілітаційної підготовки майбутніх соціальних працівників виявляється в тому, що процес соціальної реабілітації будується з урахуванням чітко окресленої мети, яка залежить від того, на яку категорію клієнтів спрямовані реабілітаційні впливи [8, с. 228].

Мета реабілітаційної діяльності визначає структуру реабілітаційної підготовки майбутніх соціальних працівників. Структура реабілітаційного процесу є предметом дискусії. Ми згодні з позицією Т. Равлюк, яка розглядає її крізь види життєдіяльності людини, пов'язані із задоволенням біологічних, матеріальних, духовних, творчих потреб та інтересів. Спосіб життя і діяльності сучасної людини характеризується різноманітністю видів діяльності, сфер інтересів. Він охоплює та узагальнює чотири категорії: економічну – рівень життя; соціологічну – якість життя; соціально-психологічну – стиль життя; соціально-економічну – уклад життя [9, с. 131].

З огляду на це, є декілька спеціальних видів соціальної реабілітації, до здійснення якої мають готувати ЗВО майбутніх соціальних працівників у межах реабілітаційної підготовки. *Елементарна реабілітація* поєднує заходи, спрямовані на відновлення найпростіших, елементарних навичок самообслуговування і пересування. Цей термін

міцно закріпився, наприклад, у практиці реабілітації осіб з порушеннями зору, для яких вирішальне значення має забезпечення самообслуговування. *Побутова реабілітація* поєднує заходи, спрямовані переважно на відновлення навичок виконання повсякденної побутової діяльності.

Соціально-психологічна реабілітація пронизує, по суті, всі аспекти роботи, спрямовані на відновлення індивідуально-особистісного статусу, на відновлення, розвиток і формування здібностей і якостей особистості, що дають змогу їй успішно виконувати різні соціальні ролі (сімейні, подружні, батьківські, громадські, політичні та ін.), мати можливість бути реально залученою в різні сфери соціальних відносин і життєдіяльності. Змістовий сенс соціально-психологічної реабілітації полягає насамперед у відновленні оптимального функціонування психологічних механізмів, що забезпечують соціальну діяльність і соціальну інтеграцію.

Педагогічна реабілітація поєднує заходи корекційного навчання і виховання, спрямовані на засвоєння певної системи знань, норм і цінностей, що дають змогу особі успішно функціонувати як повноправний член суспільства. Роль педагогічної реабілітації зростає у випадках зниження здібностей до сприйняття, засвоєння, актуалізації та передачі знань, смислової інформації внаслідок порушення фізичного або психічного розвитку.

Сімейна реабілітація поєднує заходи різного порядку (соціального, педагогічного, психологічного тощо), спрямовані на відновлення звичайних нормальних рольових функцій у сім'ї, а також підготовку до самостійного і незалежного життя в родині.

Рекреаційна реабілітація дає змогу реалізувати власні духовні і творчі інтереси, потреби у фізичному розвитку та вдосконаленні. Важливими складниками рекреаційної реабілітації є соціокультурна реабілітація, фізкультурно-оздоровчі заходи і спорт.

Головне завдання рекреаційної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи полягає в тому, щоб сформувати готовність фахівців до забезпечення позитивних змін клієнта як особистості, а також позитивних змін в оточуючому середовищі клієнта. Для цього необхідні не разові і не односторонні заходи, а комплексний, системний підхід, який передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх чинників. Тому реабілітаційна підготовка фахівця із соціальної реабілітації повинна бути багатопланою і охоплювати всі основні напрями соціально-реабілітаційного процесу.

До таких напрямів варто віднести:

1) підготовку до соціально-психологічної допомоги і підтримки, соціального патронажу на виробництві, в навчальних закладах, в сім'ї; виявлення проблем (діагностики) і надання необхідної допо-

моги (консультативного, організаційного, координуючого і посередницького характеру) у вирішенні нагальних проблем;

2) підготовку до інформування та консультування з питань прав і пільг, порядку їхньої реалізації щодо установ та організацій, що надають різну реабілітаційну та соціальну допомогу, а також сприяння в здійсненні соціальних гарантій і пільг;

3) підготовку до соціально-психологічної підтримки і роботи з оточенням, психокорекції сімейно-побутових відносин;

4) підготовку до сприяння в реалізації потреб і інтересів у різних сферах життя – надання допомоги в працевлаштуванні, в організації дозвілля, кола спілкування тощо [10, с. 17].

Висновки. Таким чином, оптимізацію реабілітаційної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи у ЗВО України необхідно спрямовувати на отримання і засвоєння студентами теоретичних знань у галузі соціальної реабілітації; використання активних методів навчання у підготовці фахівців; безперервну практико-орієнтовану діяльність з набуття професійних навичок у галузі надання соціально-реабілітаційних послуг; вивчення та набуття досвіду роботи в центрах соціальної реабілітації; розвиток спеціальних психологічних якостей особистості; єдність професійного, морального і загальнокультурного розвитку; вивчення практичного досвіду соціальної реабілітації в Україні та за кордоном тощо. Результат реабілітаційної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи у ЗВО України пов'язаний з доцільним вибором і використанням реабілітаційних технологій і засобів, необхідних сучасним, конкурентоздатним фахівцям соціальної роботи, формуванням здібностей їхнього застосування у вирішенні професійних завдань соціальної реабілітації різних груп населення.

Перспективи подальших досліджень.

Проведене дослідження до перспективних напрямів розвитку реабілітаційної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи у ЗВО України дає змогу віднести:

1) проектування навчально-методичного комплексу, зорієнтованого на окремі особистісні ресурси;

2) розширення досліджень, навчально-практичної бази, що охоплюють інноваційні служби реабілітації.

Список використаної літератури:

1. Годлевська Д.М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соці-

альних працівників в умовах педагогічного університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2007. 286 с.

2. Капська А.Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Сер.: Педагогічні науки.* 2010. Вип. 15. С. 12–16.
3. Фалинська З. Зарубіжний досвід практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до медико-соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 31. С. 190–193.
4. Мельничук І.М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2010. 326 с.
5. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопільський нац. пед. ун-тет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2007. 20 с.
6. Романовська Л.І. Професійна соціалізація майбутніх соціальних працівників у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: «Педагогіка та психологія».* 2013. Вип. 675. С. 145–157.
7. Чубук Р.В. Професійна підготовка соціальних працівників з використанням методу проєктів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології.* 2014. Вип. 1. С. 181–185.
8. Клос Л.Є. Практична складова частина професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* 2013. Вип. 8. С. 222–232.
9. Равлюк Т. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми з особливими потребами в процесі професійно орієнтованої практики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Сер.: Педагогічні науки.* 2014. Вип. 8 (285). С. 129–133.
10. Фирсов М.В. Трансверсальний підход в отечественной социальной педагогике и социальной работе. *Педагогическое образование и наука.* 2011. № 1. С. 15–21.

Varava O. The main aspects of rehabilitation training of the future social work specialists in higher education institutions

The article is devoted to the main rehabilitation training aspects of future social work specialists in higher education institutions of Ukraine. It is established that the specialty "Social Work" is one of the most demanded, as the difficult socio-economic situation in Ukraine exacerbated social problems and the number of people who found themselves in difficult life situation and need social rehabilitation has increased. This actualizes the issue of future social workers training for this type of professional activity, that is their rehabilitation training.

It was found out that avoidance of fragmentary and mediated students' training for social rehabilitation activities is possible provided the more systematic approach to the compulsory and elective courses of the educational program curriculum and differentiation of social rehabilitation peculiarities of different population categories. As for the social rehabilitation activities experience, it is arbitrarily formed in the process of professional training, as well as in the course of industrial practice.

The rehabilitation training of future social workers is considered as a process of mastering a set of objectively necessary knowledge, skills and abilities, professionally significant personality traits that allow solving professional activity tasks on social rehabilitation of various categories of population (children, adolescents, the disabled, the elderly, convicts, etc.). The rehabilitation training of social work specialists is one of the components in the structure of their professional training, a necessary prerequisite for the formation of readiness for social rehabilitation activities and is determined by its goals and objectives (mission) and content (professional functions, situations that arise in them, their complexity, dynamism, controllability).

The optimization of rehabilitation training of future social work specialists involves giving lectures and workshops based on dialogic forms of work, as well as in the form of practical classes and exercises with educational games and analysis of specific situations of social rehabilitation activities. Within the framework of industrial practice, the implementation of tasks is organized with a view to forming skills and abilities, as well as the experience of social rehabilitation activities and self-education of professionally significant personality traits.

Key words: *rehabilitation training, future social work specialists, social rehabilitation, higher education institutions.*